

Weigl, Barbara

Teorie rozwoju : studium porównawcze

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 6 (166), 5-24

1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Instytut Pedagogiki
Uniwersytetu Wrocławskiego*

Barbara Weigl

TEORIE ROZWOJU. STUDIUM PORÓWNAWCZE

Zarys treści. Wstępny charakter studium. Ewolucyjna teoria W. J. H. Kurnickiego-Goldfingera. H. S. Sulivana interpersonalna teoria rozwoju. E. H. Eriksona koncepcja rozwoju poprzez kryzysy. K. Obuchowskiego teoria rozwoju poprzez zadania dalekie. K. Dąbrowskiego teoria pozytywnej dezintegracji. J. Reykowskiego regulacyjna teoria osobowości. L. Kohlberga teoria rozwoju moralnego. Podejmowanie rozwoju. Obiekt (przedmiot) rozwoju. Wynik rozwoju. Warunki rozwoju. Czynniki napędowe rozwoju. Czynniki ograniczające rozwój. Mechanizm rozwoju. Wskaźniki empiryczne rozwoju.

Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą część studium zakrojonego na szerszą skalę, a dotyczącego teorii rozwoju psychicznego ze szczególnym uwzględnieniem teorii rozwoju osobowości.

Celem niniejszego opracowania — poza przedstawieniem kilku teorii rozwoju — było także wypracowanie kryteriów stanowiących podstawę porównań. To ostatnie jest szczególnie ważne wobec ogromnej liczby różnorodnych teorii wywodzących się z odmiennych tradycji kulturowych, metodologicznych i merytorycznych. Jakkolwiek większość teorii dotyczy zjawiska intuicyjnie zrozumiałego i zdawałoby się identycznego, to na pierwszy rzut oka trudno jest — przynajmniej w wielu przypadkach — o jakiegokolwiek punkty styeczne w teoriach (jeżeli naturalnie pominąć nawzajemność).

W opracowaniu niniejszym wzięto pod uwagę sześć teorii psychologicznych. Szereg powodów złożyło się na wybór takich a nie innych koncepcji, ale decydującym był fakt, że teorie te — z różnych możliwych punktów widzenia — nie tworzą żadnego uporządkowanego układu i zbiór cechuje znaczna różnorodność. Tak więc trzy koncepcje wywodzą się z polskiej psychologii, trzy z amerykańskiej. Dwie z nich reprezentują nurt psychoanalityczny (H. S. Sullivan i E. H. Erikson), dwie orientację kliniczną zbliżoną do humanistycznej (K. Dąbrowski i K. Obuchowski), dwie natomiast nurt poznawczy w psychologii rozwoju (L. Kohlberga

i J. Reykowskiego). Teorie różnią się ponadto zakresem, stopniem koncentracji na poszczególnych okresach rozwojowych, sposobem pojmowania osobowości itd.

W opracowaniu zamieszczono także skrótowy opis teorii rozwoju, nie psychologicznego, ale biologicznego i to rozwoju rozumianego na tym gruncie jak najogólniej. Mowa jest o teorii ewolucji przedstawianej przez Władysława J. H. Kunickiego-Goldfingera. Z wielu względów wydało się interesujące przedstawienie tej koncepcji. Przede wszystkim dlatego, że przedstawia ona rozwój ukierunkowany, ale bynajmniej niecelowy. Co więcej, opisane w niej reguły przekształcania się organizmów wydają się być dobrym punktem odniesienia dla innych teorii rozwoju. Tę właśnie teorię przedstawiam na początku.

Zasada prezentacji będzie następująca: najpierw przedstawia się poszczególne koncepcje, a następnie próbę analizy porównawczej.

Lekturze niniejszego opracowania towarzyszyć powinna świadomość jego wstępnego i warunkowego charakteru. Dalsze studia nad poszczególnymi teoriami rozwoju z pewnością wniosą wiele modyfikacji. Będzie to uzależnione od heurystycznej wartości analiz.

EWOLUCYJNA TEORIA W. J. H. KUNICKIEGO-GOLDFINGERA

Władysław J. H. Kunicki-Goldfinger przedstawił swoje stanowisko na temat ewolucji, a więc rozwoju biologicznego, w dwóch pracach: w obszernej monografii *Dziedzictwo i przyszłość* (Kunicki-Goldfinger 1974) oraz w zwięzłym, ale bogatym przez sformalizowane ujęcie, opracowaniu *Ewolucja biologiczna jako wzrost stopnia organizacji* (Kunicki-Goldfinger 1976).

Zdaniem Kunickiego-Goldfingera warunkiem podstawowym wszelkiego rozwoju ewolucyjnego jest powstanie organizmu (czy układu), który posiada zdolność samoodtworzenia i zdolność do mutacji. Mutację pojmuję w terminach informacyjnych jako proces zmiany zapisu informacji genetycznej bez zwiększania jej zasobu.

Rozwój ewolucyjny przebiega w kierunku, który — ze względu na stan organizmu i stany otoczenia — jest możliwy, a ściślej w jednym z wielu możliwych kierunków. Możliwość „wyboru” kierunku ograniczona jest przez okoliczności zewnętrzne panujące w momencie rozpatrywanym oraz przez ograniczenia istniejące w przekształcającym się układzie — będące efektem kumulacji poprzednich przekształceń.

Z powyższego punktu widzenia wynika, że rozwój jest procesem nie tyle wyboru określonej możliwości, ile raczej jest wykluczeniem ogromnej większości stanów możliwych.

Kunicki-Goldfinger zauważa bowiem, że jeżeli układ pozostaje na sta-

łym poziomie organizacji, to optymalizacja układu może się dokonywać tylko poprzez ograniczenie kolejnych możliwości, przez — inaczej mówiąc — kolejne ograniczenia liczby stopni swobody. Oznacza to, że zachowując stały poziom organizacji, układ może się jedynie wysoce specjalizować, co — można zauważyć — minimalizuje szanse przetrwania przy poważniejszej zmianie warunków zewnętrznych. Ten typ przekształceń trudno uznać za zmiany rozwojowe. Rozwój, zdaniem Kunickiego-Goldfingera, polega na wzroście stopnia organizacji (komplikacji, złożoności, integracji) układu. Konsekwencją wzrostu stopnia organizacji jest ponowny wzrost liczby stopni swobody kierunków dalszych przekształceń.

Autor zauważa przy tym, że nowe struktury, reprezentujące wyższy poziom organizacji powstają poza granicami stabilności w systemie przyrodniczym. Struktury, które charakteryzują się wyższym poziomem organizacji, a zarazem są sprawniejsze, są utrwalane jako lepiej przystosowane do warunków. Lepsze przystosowanie nie oznacza wszakże wyłącznie lepszego wykorzystania istniejącego środowiska, ale może także oznaczać opanowywanie nowego środowiska.

Osiągnięcie nowego stopnia organizacji przez układ oznacza w konsekwencji możliwości dalszego różnicowania, specjalizacji czy optymalizacji. Zgodnie z tym, co przedstawiono powyżej, nie jest to jednak proces nieskończony. Możliwości, jakie układ pozyskuje dzięki osiągnięciu wyższego poziomu organizacji, są ograniczone przez właściwości poziomu niższego danego układu.

INTERPERSONALNA TEORIA ROZWOJU H. S. SULIVANA

Swoją koncepcję H. S. Sullivan buduje na założeniu, że człowiek jest przede wszystkim istotą społeczną, a przy tym pozostaje organizmem biologicznym. Stąd też podlega dwustronnym oddziaływaniom, niekiedy pozostającym w sprzeczności. Z jednej strony bowiem dąży do gratyfikowania interesów biologicznych, z drugiej wszakże musi gratyfikować także interesy grupy społecznej, w jakiej żyje.

Zdaniem Sulivana napięcia i sprzeczności między biologicznie warunkowanym dążeniem do przyjemności oraz kulturowo warunkowanym dążeniem do bezpieczeństwa są główną przesłanką rozwoju jednostki. O ile początkowo decydujące znaczenie ma dążenie do przyjemności, to stosunkowo wcześniej znaczenia nabiera poczucie bezpieczeństwa społecznego. Zdaniem Sulivana siłą napędową rozwoju jednostki jest lęk wynikający z utraty poczucia bezpieczeństwa społecznego, a konkretnie powstający w następstwie dezaprobaty społecznej, szczególnie dezaprobaty ze strony rodziców.

O ile lęk stanowi czynnik napędowy, to przebieg rozwoju jest warunkowany głównie przez obecność wzorów osobowych, te zaś kształtowane są przez warunki społeczne i kulturowe.

Inaczej mówiąc, wzory osobowe reprezentują pewne wymagania zawarte w kulturze, zatem proces przejmowania wzorów jest w istocie procesem adaptacji do istniejącej kultury. Tak pojmowany rozwój przebiega zdaniami Sulivana fazowo.

Faza pierwsza — okres niemowlęstwa. To okres silnego (empatycznego — jak to nazywa autor) związku dziecka z matką. W tym okresie uczy się spostrzegać własne ograniczenia i uczy się spostrzegać siebie jako wyróżnioną osobę (poczucie odrębności).

Faza druga — okres wczesnego dzieciństwa. W tym okresie dochodzi do pierwszych konfliktów między oczekiwaniami rodziców i dążeniami dziecka. Początki asymilacji kultury. Początki opanowania sprawności myślenia.

Faza trzecia — późne dzieciństwo. Okres intensywnej socjalizacji. Wyraźne tendencje do współpracy. Przekładanie interesów grupy rówieśniczej nad interesy osobiste. Uczenie się solidarności grupowej, ale zarazem uczenie się współzawodnictwa. Doświadczanie podlegania innym normom niż normy i wymagania ze strony rodziców.

Faza czwarta — obejmuje okres między 10—12 rokiem życia. Kształtuje się zdolność do przeżywania silnych intymnych związków z innymi (przyjaźń, miłość). Opanowanie i powściągnięcie własnego egocentryzmu. Uczenie się, że inni są wartością autonomiczną i tak samo ważną jak jednostka.

Faza piąta — okres pokwitania. Wyraźna dominacja problemów seksualnych, kształtowanie się i utrwalanie wzorców zachowań seksualnych. Poszukiwanie względnie trwałych związków z innymi ludźmi.

Faza szósta — dojrzałość, dorosłość. To czas, kiedy jednostka opanowała już i przyjęła na siebie role społeczne, a dalsze życie przebiega jako proces porządnego i odpowiedzialnego wypełniania ról społecznych.

Jak widać, jest to proces docelowy, w istocie zamknięty faktem wyboru, podjęcia i realizowania ról społecznych.

Zaznaczyć należy, że koncepcja powyższa przedstawiona w dziele H. S. Sulivana *The interpersonal theory of psychiatry* (Sullivan 1953), jakkolwiek daleko odchodzi od klasycznej psychoanalizy, to nadal pozostaje w tym kręgu teoretycznym. Co więcej, jest to teoria o wyraźnie utylitarnym charakterze, mająca służyć opisowi i identyfikacji zaburzeń w zachowaniu się i zaburzeń w psychicznym funkcjonowaniu jednostki.

KONCEPCJA ROZWOJU POPRZEZ KRYZYSY E. H. ERIKSONA

Koncepcję swoją wyłożył E. H. Erikson w pracy *Growth and crises of the healthy personality* (Erikson 1967).

Autor reprezentuje nurt psychoanalityczny, można wszakże powiedzieć, że niezbyt ortodoksyjny i niezbyt radykalny.

Zdaniem Eriksona, decydujące znaczenie dla rozwoju jednostki mają z jednej strony procesy somatyczne, a z drugiej kształtowanie się „ja” oraz społeczne oddziaływania. Co więcej, autor sądzi, że procesy te pozostają ze sobą w silnym związku i że rozwój osobowości jest efektem interakcyjnego oddziaływania tych trzech czynników.

Siłą napędową rozwoju są, zdaniem Eriksona, konflikty oraz związane z nimi kryzysy przeżywane przez jednostkę. Sposoby wychodzenia z kryzysów decydują natomiast o przebiegu rozwoju.

Erikson wyróżnia u człowieka dwie względnie niezależne tendencje motywacyjne:

- dążenie do rozwoju, zwiększania gratyfikacji, ekspansji „ja”;
- dążenie do regresji.

Oba te typy dążeń mogą efektywnie gratyfikować interesy jednostki.

Erikson — uwzględniając rodzaje przeżywanych konfliktów i kryzysów oraz sposoby wychodzenia z tych konfliktów — wyróżnił osiem faz rozwojowych człowieka:

Faza pierwsza — okres niemowlęcy; źródło kryzysu ulokowane jest w matce. W tym okresie występuje kształtowanie się postawy tzw. podstawowej ufności (*basic trust*) lub nieufności i poczucia zagrożenia.

Faza druga — konflikt autonomii — jednostka doświadcza własnej kontroli nad otoczeniem, a także nad swoimi mięśniami, a jednocześnie doświadcza kontroli, jakiej jest poddawana — głównie przez rodziców.

Faza trzecia — w interakcji z rodziną kształtuje się poczucie odpowiedzialności lub jego brak, poczucie winy lub poczucie bezkarności, a także samodzielna tendencja do inicjowania działań (okres 4—5 rok życia).

Faza czwarta — wiek szkolny. Kryzysy związane z podjęciem obowiązków. Konflikty związane z wymaganiami nauczycieli i innych dorosłych. Kształtuje się poczucie obowiązku, pracowitość. Pojawia się tendencja do porównywania z innymi, a na tym tle np. poczucie niższości lub poczucie wyższości.

Faza piąta — okres dorastania. Kryzysy na tle własnej tożsamości. Kształtowanie się rozwiniętych systemów interakcji społecznych.

Faza szósta — okres młodości — doświadczenia seksualne z jednej strony, a zawodowe z drugiej kształtować mogą albo tendencje do solidarności grupowej, albo do izolacjonizmu z wyboru.

Faza siódma. Wiek dorosły — życie rodzinne i związane z tym konflikty oraz kryzysy. Rozwój twórczych możliwości jednostki. Kształtowanie się nastawień albo produktywnych, albo ksobnych.

Faza ósma — pełna integracja „ja” lub rozszczepienie „ja”; identyfikacja z gatunkiem homo sapiens. Zgodność zachowań i systemu wartości. Zgodność zachowań i osobistych motywacji. Samoakceptacja i akceptacja innych ludzi.

Zdaniem E. H. Eriksona decydujące znaczenie dla rozwoju jednostki mają faza pierwsza (kształtowanie się podstawowej ufności lub nieufności) oraz faza piąta — kształtowanie się wyrazistej własnej tożsamości.

Podkreślić warto, że proces rozwojowy nie jest automatyczny. Silne urazy i trudne do rozwiązania konflikty mogą sprawiać, że jednostka fiksuje się na zachowaniach typowych dla pewnej fazy. Daje to podstawę do typologii na osobowości dojrzałe i niedojrzałe, ale także do bardziej szczegółowych typologii osobowości wewnątrz klasy „osobowości niedojrzałe”.

OBUCHOWSKIEGO TEORIA ROZWOJU POPRZEZ ZADANIA DALEKIE

W istocie rzeczy K. Obuchowski nigdy nie zajmował się rozwojem osobowości jako wyróżnionym przedmiotem swojej refleksji. Jednakże problem rozwoju jest wątkiem, który przewija się w każdym niemal opracowaniu autora. W niniejszym opracowaniu korzystamy z tych danych i uwag, które przedstawił w dwóch opracowaniach: w monografii *Psychologia dążeń ludzkich* oraz w rozprawie *Badania osobowości efektywnej* (Obuchowski 1967, 1982). Przedstawione tam uwagi stanowią myśli uzupełniające się.

Początkowo stanowisko autora na temat rozwoju związane było z jego koncepcją potrzeb ludzkich jako mechanizmu napędowego ludzkiego działania. W tym okresie przyjmował autor, że rozwój polega na kształtowaniu się nowych potrzeb oraz uczeniu się nowych sposobów ich zaspokajania.

Rozwój, zdaniem K. Obuchowskiego, przebiega od działań motywowanych afektywnie i nastawionych na realizację bliskiego celu osobistego do działań skierowanych na realizację celów społecznych i odległych zarazem. Tym samym proces rozwojowy jest procesem tworzenia dalekosiężnej strategii życia.

Wedle Obuchowskiego głównymi czynnikami rozwoju są przeobrażenia w systemie potrzeb:

— konkretyzacja potrzeb i w jej rezultacie wygasanie nieefektywnych sposobów ich zaspokajania, a utrwalanie sposobów efektywnych gratyfikacji potrzeb;

— mentalizacja potrzeb — odzwierciedlenie w świadomości treści i przedmiotów potrzeb, a ponadto świadoma ich konkretyzacja;

— socjalizacja potrzeb — podporządkowanie potrzeb i sposobów ich zaspokajania ogólnym wartościom społecznym czy kulturowym.

Zdaniem Obuchowskiego, w trakcie rozwoju coraz mniejsze jest znaczenie zachowań o charakterze reaktywnym, a coraz większe znaczenie zachowań o charakterze proaktywnym. Zmniejsza się także rola bezpośrednich oddziaływań, natomiast wzrasta rola procesów pośredniczących. Istotne znaczenie ma tutaj tendencja do samopoznania i osiąganie zdolności do introspekcji. Dzięki powyższemu kształtuje się potrzeba sensu życia — czy to przez identyfikację z konkretnymi wzorcami, czy przez syntetyczne uogólnienia doświadczeń. Potrzeba sensu życia jest — zdaniem Obuchowskiego — najważniejszym czynnikiem kierującym ludzkim zachowaniem się.

Dalsze prace nad rozwojem osobowości związane były u K. Obuchowskiego z podjętymi w jego zespole badaniami nad efektywnością osobowości. Prace te skłoniły Obuchowskiego do pewnych modyfikacji i uzupełnień własnej koncepcji. Obecnie więc wyróżnia dwa rodzaje zmian w osobowości.

1. Zmiany ukierunkowane na doskonalenie osobowości, to jest:

- realizowanie własnych, nie wykorzystanych do tej pory możliwości,
- tworzenie nowych właściwości konstytuujących osobowość,
- stabilność kierunku działań i aktywne przekształcanie otoczenia w imię interesów pozasobistych.

Ten rodzaj zmian K. Obuchowski nazywa samorealizacją.

2. Zmiany ukierunkowane na regres osobowości, to jest:

- coraz mniejsze wykorzystywanie własnych możliwości,
- tracenie wcześniej posiadanych właściwości i umiejętności,
- bierny lub(i) egocentryczny stosunek do otoczenia.

Ten rodzaj zmian K. Obuchowski nazywa zmianami degeneratywnymi. Wskazuje także na ścisły związek między zmianami degeneratywnymi i alienacją jednostki, a także — szczególnie na związek między samorealizacją i pokonywaniem trudności. Píše na ten ostatni temat:

Ponieważ proces samorealizacji musi prowadzić do wzrostu trudności wymagań stawianych osobie a także wytyczanych przez nią zadań (aktualnych — konkretnych i ogólnych — na daleką przyszłość), osobowość nie tylko musi zapewnić człowiekowi wysoką tolerancję na wzrost trudności, ale sama musi rozwijać się w toku ich pokonywania.

Tak więc, zdaniem K. Obuchowskiego, czynnikiem napędowym samorealizacji lub alienacji jest sposób rozwiązywania coraz to nowych

sprzeczności między aktualnym stanem osobowości a narastaniem stopnia trudności zadań podejmowanych przez człowieka.

DĄBROWSKIEGO TEORIA POZYTYWNEJ DEZINTEGRACJI

Koncepcję rozwoju osobowości przedstawił K. Dąbrowski w wielu opracowaniach. Tutaj korzystamy z dwóch źródeł — z monografii *Positive desintegration* (Dąbrowski 1964) oraz opracowania „fazy i poziom rozwoju psychicznego i trzy kształtujące go czynniki” (Dąbrowski 1979). Korzystamy także z omówienia teorii K. Dąbrowskiego zawartego w pracy M. M. Piechowskiego (1979) *Zdrowie psychiczne jako funkcje rozwoju psychicznego*.

Dąbrowski dokonuje rozróżnienia między poziomem rozwoju i fazą rozwojową. Zwraca uwagę na fakt, że faza rozwojowa jest zjawiskiem warunkowanym biologicznie i mimo pewnego przedziału zmienności — cechą gatunkową. Osiągnięcie pewnej fazy rozwojowej nie wymaga ani szczególnego wysiłku, ani woli, ani udziału świadomości. Poziom rozwoju jest natomiast zjawiskiem indywidualnym. Określony poziom osiąga się dzięki wytrwałej pracy i dzięki udziałowi świadomości. Dotyczy to szczególnie rozwoju wszechstronnego, wielopoziomowego.

Tzw. rozwój wielopoziomowy (zob. niżej) jest procesem, dzięki któremu jednostka przekracza z jednej strony określone cykle biologiczne, a z drugiej warunkowany biologicznie typ psychologiczny.

Dąbrowski nie zajmuje się fazami rozwoju. Koncentruje swoją uwagę na poziomach rozwojowych. Wyróżnia pięć poziomów. Są one charakteryzowane za pomocą pojęć zaczerpniętych z teorii pozytywnej dezintegracji.

Poziom pierwszy — integracja pierwotna. Jest to najniższy poziom rozwoju, gdzie intelekt jest instrumentalny wobec popędów, a człowiek jako osobowość jest integrowany przez popędy. Okres ten charakteryzuje niedorozwój uczuciowy, brak konfliktów wewnętrznych, niezdolność do empatii, dążenie do własnych interesów, okazjonalizm. Jest to organizacja sztywna, bez związków z ludźmi. Typowe są tu konflikty zewnętrzne oraz tendencja do poszukiwania uznania i władzy — cechy charakterystyczne dla osobowości autorytarnej (Adorno et al. 1950). Odpowiada to także mniej więcej temu, co L. Kohlberg (1964, 1973) oraz J. Loewinger (1976) nazwałiby strukturą stereotypową i społecznie kontrolowaną. Towarzyszy temu brak poczucia winy, brak refleksyjności, natomiast koncentrowanie uwagi na sobie samym.

Poziom drugi — dezintegracja jednopoziomowa. Na tym poziomie brak jeszcze wyraźnej hierarchii wartości, pojawiają się natomiast ambivalencje, sprzeczności między działającymi popędami i czynnościami,

zmiennosc nastrojow. Nadal znaczna zewnatrzsterownosc, ale w jakimś stopniu towarzyszą temu niepewność i wahania. Kształtują się autentyczne związki z innymi ludźmi, ale z tendencją do przesady, np. do przesadnej zależności, przesadnej zazdrości itp. Charakterystyczne są tutaj relatywizm wartości i silne konflikty emocjonalne. Zachowanie się podatne na oddziaływanie mód, ideologii, przywódców. Czasem tendencje do dziwaczności.

Poziom trzeci — dezintegracja wielopoziomowa. Ten poziom dezintegracji K. Dąbrowski nazywa także dezintegracją impulsywną, spontaniczną. Charakterystyczne są tutaj tendencje do niezadowolenia z siebie, zaniepokojenia sobą i silnie zaznaczone konflikty wewnętrzne. Silniejszy niż dotąd jest wpływ procesów wewnętrznych na zachowanie się jednostki. Krystalizuje się wyraźne przeciwstawienie między realnym (to co jest) i idealnym, a ściślej normatywnym (to co być powinno). Związki uczuciowe z ludźmi stają się selektywne i stabilne. Stabilizuje się wewnętrzna hierarchia wartości, a towarzyszą temu silne konflikty moralne oraz wyraźne nastawienie refleksyjne.

Poziom czwarty — zorganizowana wielopoziomowa dezintegracja. Ten poziom nazywa także Dąbrowski dezintegracją usystematyzowaną. Dominuje na tym poziomie rozwoju refleksyjność, zdolność do empatii, samoświadomość i samowychowanie, a nawet tendencje do autoterapii. Znaczne uniezależnienie się od osobistego cyklu biologicznego. Przekroczenie własnego typu psychicznego. Tendencje do świadomego kształtowania rozwoju. Bardzo silne autonomia i wewnętrzna hierarchia wartości. Na tym poziomie — ponieważ idealne zostało zrealizowane — zanika sprzeczność między nimi. Osoby cechuje poczucie odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale i za innych, allocentryzm, a także wiara we własne możliwości rozwojowe. Jest to poziom rozwoju w istocie nieodwracalnego.

Poziom piąty — niebywale rzadki zdaniem K. Dąbrowskiego — to poziom integracji wtórnej. Jest to najwyższy poziom rozwoju, gdzie spełnione zostały wszelkie ideały, kiedy jednostka przeżywa poczucie dobra, harmonii, spokoju i szczęścia.

Warto dodać, że „ja” krystalizuje się, zdaniem K. Dąbrowskiego, dopiero na poziomie trzecim. Wcześniej albo nie istnieje „ja” zdolne do refleksyjnego stosunku do siebie, albo jest to „ja” uzależnione od czynników zewnętrznych i rozczłonkowane, niestabilne.

Dąbrowski wskazuje na trzy czynniki decydujące o rozwoju, ale niestety — żadnemu z nich nie poświęca należytej uwagi. Tak więc wymienia podłoże konstytucjonalne, wpływy otoczenia a także enigmatyczny czynnik nazywany przez niego autentycznym i autonomicznym, będący jakimś bliżej nieokreślonym dynamizmem wewnętrznym. Ten ostatni

czynnik sprawia, że relacje między człowiekiem i otoczeniem bywają zakłócone, ale zakłócenia te stanowią ważną przesłankę rozwoju jednostki.

REYKOWSKIEGO REGULACYJNA TEORIA OSOBOWOŚCI

Podobnie jak K. Obuchowski, J. Reykowski nie traktował rozwoju osobowości jako szczególnego przedmiotu własnego zainteresowania. Niemniej różnorodne uwagi na ten temat — siłą rzeczy — znaleźć można w wielu jego pracach. Wyjątkiem jest w tym względzie rozprawa *O rozwoju osobowości* (Reykowski 1976), do której tutaj sięgamy przede wszystkim.

Punktem wyjścia do prezentacji własnej teorii jest w opracowaniu J. Reykowskiego analiza różnorodnych sposobów traktowania rozwoju. Analizuje przede wszystkim rozwój jako proces przyrostu ilościowego, rozwój jako proces osiągania dojrzałości — przejawiający się jako dorastanie do pewnych funkcji, osiąganie równowagi czy osiąganie doskonałości. Rozważa wreszcie rozwój jako ukierunkowane zmiany jakościowe. Wskazuje na różne ograniczenia poszczególnych podejść do problematyki rozwoju i przedkłada nad inne — podejście ostatnie. Według J. Reykowskiego, rozwój to zmiana jakościowa ukierunkowana. Píše:

Ukierunkowanie zmiany można opisać za pomocą określonych zasad. Wchodzi tu mogą w grę różne zasady, tak jak np. zasada przechodzenia od funkcji prostych do złożonych — od globalnych do coraz bardziej precyzyjnych, od mniej trafnie do bardziej trafnie odzwierciedlających otoczenie, od czynności łatwych do trudnych, od czynności odtwórczych do twórczych (s. 326).

Na pytanie dotyczące genezy zasad wskazuje zarówno na filogenezę, ontogenezę, jak i na uogólnienia doświadczeń historycznych.

Przyjmując taki punkt wyjścia oraz założenie, że osobowość jest centralnym układem regulacji zachowania się, w którym wyróżnić można specyficzne podsystemy, J. Reykowski podejmuje próbę opisanego rozwoju z perspektywy podsystemów osobowości. Przedstawimy to kolejno.

Mechanizmy emocjonalno-popędowe. Są to układy powstające na bazie właściwości organizmu, a także w wyniku uczenia się i zawiadujące działaniami ukierunkowanymi na dostarczenie gratyfikacji zmysłowych oraz na unikanie zachowań niosących dysgratyfikację, ból lub strach.

Rzeczywiście rozwój tych mechanizmów polega z jednej strony na przechodzeniu od prostej odruchowej formy reagowania do ukształtowania się mechanizmów antycypacyjnych, zezwalających optymalizować zachowanie się.

Rzeczywiście rozwój mechanizmów emocjonalno-popędowych polega także na doskonaleniu samych mechanizmów, a więc na osiąganiu przez nie większej zdolności różnicowania itp. Ta forma rozwoju bazująca na me-

chanizmach popędowo-emocjonalnych może być u człowieka dominująca i w ten sposób ograniczać może rozwój innych podsystemów.

Struktura „Ja”. Struktura „ja” stanowi składnik tzw. sieci poznawczej i kształtuje się pod wpływem doświadczeń dotyczących własnej osoby. Rozwój tej struktury przybiera dwie formy.

Po pierwsze, polega na formowaniu się samej struktury i osiągnięciu dzięki temu poczucia własnej tożsamości, poczucia kontroli i poczucia własnej wartości.

Po drugie, rozwój polegać może na ekspansji „JA”, co wyraża się rozbudowywaniem tożsamości, osiąganiem lepszej kontroli nad otoczeniem, zwiększaniem mocy, posiadaniem władzy itp. Ekspansja ta jest możliwa dzięki poczuciu własnej wartości, to zaś dzięki uznaniu, sukcesom, społecznej aprobacie itp.

Sieć wartości. Zdaniem J. Reykowskiego istnieje odrębna „instancja regulacyjna”, czyli uporządkowanie przedmiotów i stanów rzeczy według wartości. Rozwój tego podsystemu osobowości przybiera także dwie formy.

Po pierwsze, jest to proces tworzenia się sieci wartości, czyli „przejście od stanu, gdzie nic nie posiada wartości, do stanu, w którym rozmaite doświadczenia nabierają wartości, z czym wiąże się ukształtowanie zasad wartościowania” (s. 331). W tym typie procesów rozwojowych istnieje pewna fazowość. Tak więc najpierw wartością jest to, co gratyfikuje mechanizmy popędowo-emocjonalne, potem to, co gratyfikuje „JA”, następnie zaś wartości podlegają autonomizacji (por. Piaget 1967, Kohlberg 1964).

Po drugie, proces rozwoju sieci wartości polega na jej rozbudowie. To zaś dokonuje się dzięki działaniom na rzecz tych wartości, szczególnie wartości pozaosobistych.

Sieć operacyjna. Jest to uporządkowanie doświadczenia nie reprezentujące wartości i nie stanowiące — zdaniem J. Reykowskiego — podstaw do wartościowania, reprezentujące natomiast porządek zdarzeń, czynności, stanów rzeczy, relacji między stanami rzeczy itp. Jest to innymi słowy organizacja wiedzy oraz mechanizm przetwarzania informacji czy myślenia.

Rozwój tzw. sieci operacyjnej — podobnie jak poprzednich — polega z jednej strony na kształtowaniu się instrumentów orientacji, opanowywaniu sprawności myślenia, uczeniu się pojęć, nabywaniu inteligencji. Jest to innymi słowy okres tworzenia się narzędzi intelektualnych.

Z drugiej strony, rozwój sieci operacyjnej polega na kształtowaniu się zdolności do czynności nie tylko reproduktywnych, ale i generatywnych. Jest to proces opanowywania zdolności — mówiąc językiem J. Brunera (1978) — do wychodzenia poza podane informacje.

Zdaniem J. Reykowskiego, poszczególne podsystemy osobowości mogą zajmować w niej dominujące miejsce. Podobnie jak dominujące miejsce zajmować może w procesach rozwojowych rozwój jednego tylko podsystemu, co prowadzi do jednostronnego rozwoju osobowości. Rozważania te dają autorowi asumpt do analizy takich problemów, jak rozwój wszechstronny osobowości. J. Reykowski nawiązuje tu do marksowskiej idei wszechstronnego rozwoju osobowości. Zdając sobie wszakże sprawę z utopijności takiej zasady, wskazuje na ograniczenia rozwoju wszechstronnego.

Jeden rodzaj ograniczeń upatruje w osobowości jako systemie. Rozwój każdego podsystemu uwzględniać musi wymagania pozostałych podsystemów, w przeciwnym razie tworzy się układ o tendencjach destruktywnych lub podlegający destrukcji. Inny rodzaj ograniczeń wynika z faktu, iż jednostka ludzka jest istotą społeczną oraz z faktu, że między rozwojem jednostek i rozwojem społecznym istnieją wyraźne związki. Autor wskazuje tutaj, że procesy rozwoju społecznego stanowią warunek i przesłankę rozwoju indywidualnego. Nie rozwija jednak tych ważnych kwestii.

KOHLBERGA TEORIA ROZWOJU MORALNEGO

Lawrence Kohlberg nawiązuje bezpośrednio do prac Jeana Piageta (1967) nad rozwojem ocen moralnych. Przyjmuje podobnie jak Piaget założenie, iż poszczególne fazy rozwojowe skłonny jest traktować jako przejawy tego samego procesu rozwojowego. Oznacza to, że akceptuje pogląd Piageta o istnieniu stałego porządku rozwojowego. Porządek ten może być modyfikowany przez czynniki zewnętrzne, ale tylko co do tempa przebiegu, natomiast nie co do kolejności. Stanowisko swoje L. Kohlberg przedstawiał wielokrotnie. Za najbardziej reprezentatywne jego prace uznaje się *Development of moral character and moral ideology* (Kohlberg 1964) oraz *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization* (1973). Tak zwanemu poziomowi postkonwencjonalnemu (zob. niżej) Kohlberg poświęcił specjalną pracę napisaną wspólnie z C. Gilligan *From adolescence to adulthood: The rediscovery of reality in a postconventional world* (Gilligan i Kohlberg 1978). Sam Kohlberg — mimo ponad dwudziestoletnich prac nad teorią nadal uznaje ją za otwartą i podatną na modyfikacje. A oto główne tezy L. Kohlberga.

Kohlberg wyróżnia trzy tzw. poziomy rozwoju moralnego człowieka, a w każdym z poziomów po dwa stadia. Daje to sześć odróżnialnych od siebie wzorów postępowania moralnego uporządkowanych rozwojowo, to znaczy następujących w stałym i wstępującym porządku po sobie.

Poziom pierwszy — przedkonwencjonalny lub — także nazy-

wany przedmoralny. Na tym poziomie wartości moralne przypisane są hedonistycznym skutkom danych zachowań jednostki lub też sile władzy osób, które wartości te lansują.

W pierwszym stadium dominuje nastawienie na posłuszeństwo i karę. W tym okresie decydujące znaczenie ma bezwzględne unikanie kary, to jest głównie bólu i strachu oraz bezkrytyczny stosunek wobec władzy czy siły. Unikanie kary i aprobata siły stanowią dobro.

W stadium drugim dominujące jest nastawienie relatywistyczno-instrumentalne. W tym okresie dobre jest to, co zaspokaja własne potrzeby, a przy okazji zaspokaja także potrzeby innych ludzi. Towarzyszy temu przekonanie o funkcjonowaniu w życiu społecznym, a nawet obowiązywaniu reguły wzajemności w dostarczaniu sobie gratyfikacji. Jednostka skłonna jest ufać we wzajemność i sprawiedliwość (szczególnie w zakresie podziału dóbr) jako użyteczne formy zachowania się.

Poziom drugi nazywany bywa konwencjonalnym. Dominuje tutaj akceptacja wymagań i oczekiwań różnorodnych grup społecznych i to bez baczenia na bezpośrednie konsekwencje realizacji wymagań. Można powiedzieć, że jednostka w tym okresie staje się lojalna wobec wymagań otoczenia i przyjętego porządku społecznego.

Stadium trzecie charakteryzuje się dominacją nastawienia na ład interpersonalny. Czynem godnym i dobrym jest taki, który gratyfikuje interesy lub potrzeby innych ludzi i jest przez innych aprobowany. Jest to inaczej mówiąc stadium „dobrych uczynków”, dobrych intencji. Kohlberg osoby reprezentujące to stadium skłonny jest nazywać „dobrymi dziećmi”.

Stadium czwarte charakteryzuje się nastawieniem na prawo i porządek. Dominuje tu przekonanie, że porządek społeczny jest wartością samą w sobie. W formowaniu się aktywności dominuje poczucie obowiązku, przestrzeganie przyjętych norm społecznych, szacunek dla osób znaczących (z różnego powodu znaczących).

Poziom trzeci L. Kohlberg nazywa rozmaicie. Najczęściej stosuje nazwę „postkonwencjonalny”, ale także często nazywanym bywa autonomicznym. W tym okresie dominującym zjawiskiem jest uniezależnienie się wartości i zasad od osób, instytucji czy grup, które te wartości głoszą lub są ich nosicielami. Jest to w rzeczywistości poziom, na którym tworzy się własna hierarchia wartości i to ze względu na same wartości, a nie na ich rodowód.

Stadium piąte rozwoju moralnego opiera się na przyjmowanych założeniach co do możliwości umowy społecznej. Dobre jest to, co w wyniku porozumienia jednostek i grup społecznych uznane zostanie za dobre. Dominuje tu przeto relatywizm ocen i wartości, stąd też niezwykle wagę przywiązuje się do różnego rodzaju demokratycznych zabiegów usta-

lania tego, co jest legalne. Pojęcie legalności jest tu bardzo ważne przez to właśnie, że legalne jest wynikiem umowy społecznej, a nie narzucone z zewnątrz.

Stadium szóste, to stadium uniwersalnych zasad etycznych. Kryterium dobra zostaje uwewnętrznione. Tu jednostka i jej sumienie rozstrzyga o wartości czynku i stanu rzeczy opierając się na akceptowanych przez siebie, czasem przez siebie stworzonych zasadach moralnych. Dominuje tu — lecz na innej zasadzie — tendencja do spostrzegania jako decydujących zasad sprawiedliwości, równości, a także niepodważalna zasada poszanowania godności drugiego człowieka i traktowania go jako autonomiczną wartość.

Na uwagę zasługują tu trzy sprawy. Po pierwsze, dwudziestoletnia tradycja badań empirycznych zdaje się potwierdzać koncepcję poziomów i stadiów rozwojowych (co najmniej pierwszych czterech stadiów). Po drugie, istnieje ścisła zależność między rozwojem intelektualnym i rozwojem moralnym. Po trzecie wydaje się, że dwa ostatnie stadia są nieco innej natury niż cztery poprzednie i istnieją podstawy, aby wątpić, czy rzeczywiście stanowią one fragment uniwersalnego porządku rozwojowego. W nowszych pracach (tymczasem niedostępnych) — jak na to wskazują wzmianki w *Psychological Abstracts* — L. Kohlberg modyfikuje swoją koncepcję. Modyfikacje dotyczą poziomu postkonwencjonalnego. Pojawia się także zarys koncepcji kolejnego, najwyższego stadium rozwoju moralnego (Kohlberg 1973).

Wstępne porównania różnorodnych teorii wymagają ustalenia zbioru kryteriów porównawczych. Wydaje się, że takim pierwszym przybliżeniem zbioru mogą być następujące pytania:

1. Jak pojmowany jest rozwój w danej teorii?
2. Co jest przedmiotem rozwoju, co podlega rozwojowi?
3. Co jest warunkiem rozwoju?
4. Co jest wynikiem rozwoju?
5. Co jest czynnikiem napędowym rozwoju?
6. Co jest czynnikiem ograniczającym rozwój?
7. Jaki jest mechanizm rozwoju?

Wydaje się, że lista tych pytań w toku dalszych analiz i opracowań ulegać będzie modyfikacji i rewizji. Z perspektywy obecnego stanu prac wydają się one ważniejsze niż inne.

POJMOWANIE ROZWOJU

Pojęcie rozwoju należy do najczęściej używanych, ale od samego używania nie przybywa mu jasności. Rzadko się jednak zdarza, aby autor explicite wyrażał swoje stanowisko na ten temat. Najczęściej odwołuje

się do zbiorowej intuicji i zdrowego rozsądku czytelników. Tak więc, w większości przypadków pojęcie rozwoju trzeba rekonstruować z tekstu, a niekiedy wręcz z podtekstów.

Kunicki-Goldfinger uznaje, że rozwój to wzrost organizacji układu (np. organizmu żywego), który dochodzi do skutku nawet wtedy, gdy nie zwiększa się zasób informacji zawartych w układzie.

Zdaniem Sullivana, rozwój jest procesem wrastania w kulturę otoczenia społecznego, jest procesem asymilacji wzorców kulturowych, a jego zaawansowanie mierzy się stopniem inkulturacji.

Erikson nie definiuje rozwoju. Podobnie jak większość przedstawicieli psychologii dynamicznej Erikson uznaje, że rozwój jest systemem przeobrażeń fazowych determinowanych biologicznie. W grę wchodzi stopniowe zmiany jakościowe zachowania się jednostki.

Obuchowski proponuje także ujęcie intuicyjne — z rekonstrukcji jego stanowiska wynika, że rozwój jest procesem doskonalenia osobowości, polegającym na wykorzystywaniu własnych możliwości, kształtowaniu nowych właściwości i działania w imię interesów pozaosobistych.

Dąbrowski dość enigmatycznie określa rozwój jako proces przekraczania zadanych biologicznie cykli organizmu, a także jako wykraczanie poza biologicznie zadany typ psychiczny.

Reykowski przyjmuje, że rozwój jest zjawiskiem wielopostaciowym — polega na zmianach ilościowych, na osiąganiu dojrzałości i na ukierunkowanych zmianach jakościowych. Sam przedkłada to ostatnie rozumienie rozwoju.

Kohlberg — jak wynika z jego tekstów — skłonny jest również przyjmować tezę o rozwoju jako zmianach jakościowych, ale zadanych nie-jako genetycznie (fazowość!).

OBIEKT (PRZEDMIOT) ROZWOJU

Kunicki jest zdania, że przeobrażeniom podlega zapis informacyjny — nosicielem którego jest organizm żywy — tak w ontogenezie, jak i w filogenezie.

Sullivan uznaje, że przedmiotem rozwoju są relacje interpersonalne — lub ogólniej — społeczne między dzieckiem i jego otoczeniem.

Przedmiotem rozwoju według Eriksona są określone sfery erogenne i związane z nimi zachowanie się ludzi.

Według Obuchowskiego, przedmiotem rozwoju są potrzeby i sposoby ich zaspokajania, a także — w późniejszych pracach — długoterminowa strategia życia jednostki.

Dąbrowski wyraża przekonanie, że przedmiotem rozwoju są pewne

właściwości jednostki (bliżej nie sprecyzowane) zapewniające jej / coraz większą autonomię, coraz pełniejszą samoświadomość.

Według Reykowskiego przedmiotem rozwoju są podsystemy osobowości, takie jak mechanizmy emocjonalno-popędowe, struktura „JA”, sieć wartości, sieć operacyjna.

Zdaniem Kohlberga, przedmiotem rozwoju są normy moralne, a ściślej system reguł stanowiących uzasadnienie zachowań jednostki. Podkreślenia wymaga, że bynajmniej nie chodzi tu o uzasadnienia zawsze świadome.

WYNIK ROZWOJU

Wynikiem rozwoju według Kunickiego-Goldfingera jest osiągnięcie wyższego poziomu organizacji układu, a w konsekwencji lepszego wykorzystania dotychczasowego środowiska lub opanowanie nowego. Ponadto wynikiem rozwoju jest osiąganie możliwości dalszego różnicowania, specjalizacji i optymalizacji układu. Słowem, wynikiem rozwoju jest stworzenie przesłanki dalszej zmiany rozwojowej.

Zdaniem Sulivana, jest to osiągnięcie pełnego akceptowanego zewnętrznie statusu społecznego, adaptacja do oczekiwań i wymagań zawartych w obowiązującym wzorze kultury.

Erikson sądzi, że wynikiem rozwoju jest przede wszystkim ukształtowanie podstawowej ufności/nieufności oraz własnej tożsamości.

Obuchowski sądzi, że wynikiem rozwoju jednostki jest ukształtowanie się potrzeby sensu życia i opanowanie społecznie akceptowanych sposobów jej gratyfikowania.

Według Dąbrowskiego wynikiem rozwoju ma być integracja na wysokim poziomie (wtórna), autonomia zewnętrzna i wewnętrzna, harmonia wewnętrzna.

Reykowski sądzi, że wynikiem rozwoju jest ekspansja danego podsystemu osobowości, ukształtowanie harmonijnej i wszechstronnie skoordynowanej osobowości zdolnej do realizacji celów złożonych i pozaosobistych.

Zdaniem Kohlberga, jest nim ukształtowanie systemu wewnętrznych uzasadnień zachowania się odwołujących się do godności ludzkiej i traktujących jednostkę jako autonomiczną wartość.

WARUNKI ROZWOJU

Zdawałoby się, że problem warunków zapewniających rozwój jest sprawą podstawową w każdej teorii rozwoju. Tymczasem dane na ten temat są w teoriach nadzwyczaj skąpe.

Kunicki-Goldfinger wskazuje na jeden tylko warunek podstawowy

wy — powstanie układu zdolnego do mutacji. Zdolność do mutacji jest zatem spostrzegana tutaj jako potencjał rozwojowy.

Sullivan wskazuje na wykrystalizowanie wzorów kulturowych lub wzorców osobowych oraz ich względną spójność jako warunek rozwoju.

Erikson przyjmuje, że warunkiem rozwoju jest brak silnych konfliktów oraz urazów powstrzymujących rozwój na jakichś określonych poziomach.

Obuchowski wskazuje na warunki wewnętrzne — jest nim osiągnięcie zdolności do introspekcji i samopoznania.

Kohlberg i Reykowski nie wskazują na żadne fakty, które należałoby uznać za warunki rozwoju.

CZYNNIKI NAPĘDOWE ROZWOJU

Kunicki-Goldfinger, zgodnie z tradycją w naukach przyrodniczych i ewolucjonizmie, wskazuje na wymagania zewnętrznych warunków, a ściślej na zmianę warunków, jako czynnik napędowy rozwoju.

Sullivan wskazuje na dwa rodzaje czynników napędowych. Pierwszoplanową rolę przypisuje lękowi związanemu z utratą poczucia społecznego bezpieczeństwa (w następstwie dezaprobaty społecznej). Drugoplanową, ale ważną rolę, przypisuje Sullivan także napięciom, jakie istnieją między „naturą” i „kulturą” reprezentowanymi przez jednostkowe dążenie do przyjemności i wymaganiami społecznymi, których respektowanie zapewnia bezpieczeństwo społeczne.

Erikson, zgodnie z tradycją psychodynamicznej teorii osobowości, sił napędowych rozwoju upatruje w konfliktach i kryzysach przeżywanych przez jednostkę.

Obuchowski upatruje czynnika napędowego z jednej strony w pewnych przeobrażeniach wewnętrznych, ściślej przeobrażeniach w potrzebach — konkretyzacji — mentalizacji i socjalizacji. Z drugiej strony za taki czynnik rozwojowy uznaje stałe odnawianie się sprzeczności między możliwościami jednostki i stopniem trudności zadań, jakich jednostka się podejmuje.

Dąbrowski enigmatycznie wskazuje na trzy czynniki — podłoże konstytucjonalne, wpływy otoczenia oraz jakiś bliżej nie określony dynamizm wewnętrzny — dość metafizycznie ujmowany „czynnik autentyczny i autonomiczny”.

Ani Kohlberg, ani Reykowski nie wskazują na istotne dla rozwoju czynniki napędowe. W przypadku J. Reykowskiego, na podstawie innych jego prac wnosić można, że chodzi o system zadań i wymagań społecznych.

CZYNNIKI OGRANICZAJĄCE ROZWÓJ

Kunicki-Goldfinger, poza czynnikami środowiskowymi ograniczającymi określone kierunki rozwoju, spośród stanów możliwych wskazuje przede wszystkim na właściwości poziomu niższego. Inaczej mówiąc, zdaniem Kunickiego-Goldfingera jest tak, że dokonując selekcji jednego spośród wielu stanów możliwych organizm jakby dokonuje wyboru długofalowego.

Sullivan nie wskazuje explicite na żadne czynniki ograniczające rozwój; podobnie rzecz ma się w koncepcji Eriksona.

Obuchowski wskazuje na dwa rodzaje takich czynników — oba wewnętrznej natury — na krótką perspektywę czasową (zadania konkretne, doraźne, bliskie) i na koncentracje na celach osobistych. Zdaniem Dąbrowskiego, czynnikiem ograniczającym rozwój jest silna integracja na poziomie pierwotnym.

U Kohlberga trudno się doszukać wskazówek na ten temat, natomiast Reykowski, podobnie jak Kunicki-Goldfinger, wskazuje, że czynnikami ograniczającymi rozwój są z jednej strony cechy wyjściowe osobowości jako systemu, z drugiej strony wskazuje na ograniczenia (bliżej wszakże nie określone) wynikające z faktu, że jednostka jest istotą społeczną i uwzględniać musi interesy społeczne.

MECHANIZM ROZWOJU

Przez mechanizm rozwojowy rozumie się ten cykl procesów, dzięki któremu osiągnięty zostaje wynik w postaci zmiany rozwojowej. Identyfikacja tych procesów w poszczególnych teoriach nastęcza niebawem trudności.

Poniekąd w najlepszej sytuacji jest Kunicki-Goldfinger, który analizuje rozwój w wielkich przedziałach czasowych i nie ma potrzeby wskazywać na taki mechanizm. Niemniej z lektury jego prac wynika, iż mechanizmu rozwoju upatruje on w loterii, choć zarazem zauważa, że nie jest to loteria, którą można traktować jako generator szumów losowych w ścisłym tego słowa znaczeniu.

Zdaniem Sullivana, mechanizm rozwoju sprowadzić można do konfliktu, a ściślej biorąc do sposobu wychodzenia z konfliktu. Tak więc w często przeżywanym konflikcie między dążeniem do przyjemności i dążeniem do bezpieczeństwa jednostka musi wybierać bezpieczeństwo, ale możliwie najmniejszym kosztem w postaci utraty przyjemności. Mechanizm drugi upatruje w imitacji innych — szczególnie osób znaczących.

Dla Eriksona mechanizmem rozwojowym jest konflikt i rozwiązywanie konfliktu.

Obuchowski spostrzega mechanizm rozwoju w fakcie obrania przez

jednostkę zadań odległych — siłą rzeczy przekraczających stopniem trudności możliwości aktualne jednostki. Innymi słowy czynnikiem napędowym jest przekraczanie własnych możliwości w imię wartości, jaką jest osiągnięcie wyniku, czy celu odległego.

Dąbrowski uważa, że czynnikiem rozwojowym jest dezintegracja struktury osobowości. Dezintegracja jest bowiem siłą skłaniającą jednostkę do podejmowania wysiłków integracyjnych wyższego stopnia, te zaś nie są możliwe bez doskonalenia wewnętrznego. Z drugiej wszakże strony Dąbrowski duże znaczenie przywiązuje do biologicznych uwarunkowań rozwoju, ale *explicite* wyrażonego stanowiska na ten temat brak.

Kohlberg traktuje rozwój jako proces naturalny, który może być w najlepszym razie przyspieszony lub opóźniony, nie ma zatem potrzeby wskazywać na jakikolwiek inny mechanizm poza dojrzewaniem.

Reykowski wskazuje w swoich pracach na wiele mechanizmów rozwoju, ale największe — jak się wydaje — znaczenie przypisuje zadaniom, szczególnie zadaniom pozaosobistym.

WSKAŹNIKI EMPIRYCZNE ROZWOJU

Na koniec zauważyć warto, że poza koncepcją Lawrence'a Kohlberga, mimo niejednokrotnie dość kategorycznych twierdzeń na temat rozwoju, jego fazowości, zróżnicowania itp. brak jest poważniejszej refleksji nad wskaźnikami rozwoju jednostki. W następstwie tego brak jest technik specyficznie związanych z teoriami, przeznaczonych do badania rozwoju.

Wyjątkiem w tym zakresie jest koncepcja Kohlberga. Jej autor opracował z jednej strony wskaźniki empiryczne rozwoju, z drugiej zaś techniki pomiaru stopnia zaawansowania rozwoju (por. tzw. dylematy Heinza). Być może dlatego teoria ta uzyskała nie tylko dużą popularność, ale także duże znaczenie jako narzędzie wyjaśniania i przewidywania zachowań jednostki w tym zakresie, w jakim dadzą się one klasyfikować jako zachowania moralne.

W rezultacie więc tylko teoria Kohlberga wyszła poza ramy spekulatywnego niekiedy opisu i tylko ona wydaje się być z tego punktu widzenia perspektywna. Żałować należy, że należy ona do koncepcji wąskich — dotyczy bowiem tylko jednego aspektu rozwoju.

LITERATURA CYTOWANA

- Adorno T. W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D. J., Sanford R. N., *The authoritarian personality*, New York 1950, Harper and Row.
Bruner J. S., *Poza dostarczone informacje*, Warszawa 1978.
Dąbrowski K., *Positive desintegration*, Boston 1964, Little, Brown and Co.
Dąbrowski K., *Fazy i poziomy rozwoju psychologicznego i trzy kształtujące go*

- czynniki, [w:] K. Dąbrowski (red.), *Zdrowie psychiczne*, Warszawa 1979.
- Erikson E. H., *Growth and crises of the healthy personality*, [w:] W. R. Lazarus i E. Opton (eds) *Personality*, London 1967, Penguin.
- Gilligan C., Kohlberg L., *From adolescence to adulthood: The rediscovery of reality in a postconventional world*, [w:] B. Z. Presseisen, D. Goldstein, M. H. Appel (eds) *Topics in cognitive development*, vol. 2, New York 1978, Plenum.
- Kohlberg L., *Development of moral character and moral ideology*, [w:] W. M. Hoffman, L. W. Hoffman (eds) *Review of child development research*, New York 1964, Russel Sage Foundation.
- Kohlberg L., *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization*, [w:] D. A. Goslin (ed) *Handbook of socialization theory and research*, Chicago 1969, Rand McNally.
- Kohlberg L., *Continuities in childhood and adult moral development revisited*, [w:] P. B. Baltes, K. W. Schaie (eds) *Life-span developmental psychology. Personality and Socialization*, New York 1973, Academic Press.
- Kunicki-Goldfinger W. J. H., *Ewolucja biologiczna jako wzrost stopnia organizacji*, [w:] C. Nowinski (red.) *Ewolucja biologiczna. Problemy informacji i rozwoju*, Wrocław 1976.
- Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1967.
- Obuchowski K., *Badania osobowości efektywnej*, [w:] K. Obuchowski i W. J. Paluchowski (red.) *Efektywność a osobowość*, Wrocław 1982.
- Piaget J., *Rozwój ocen moralnych*, Warszawa 1967.
- Piechowski M. M., *Zdrowie psychiczne jako funkcja rozwoju psychicznego*, [w:] K. Dąbrowski (red.) *Zdrowie psychiczne*, Warszawa 1979.
- Reykowski J., *O rozwoju osobowości*. *Psychologia Wychowawcza* 1976, nr 3.
- Sullivan H. S., *The interpersonal theory of psychiatry*, New York 1953, Norton Press.